

رضا مختاری اصفهانی

مطهری مصلح یا انقلابی

درگفتگو با

عبدالمجید نادریخواه

عزت‌الله سبحانی

احسان نراقی

علی‌اکبر معین‌فر

ابراهیم یزدی

بنگاه ترجمه و نشر
کتاب پارسه

سرشناسه: مختاری اصفهانی، رضا، ۱۳۵۳
 عنوان و نام پدیدآور: مطهری، مصلح یا انقلابی/ در گفتگو با عزت‌الله سبحانی، عبدالمجید معادیخواه،
 علی‌اکبر معین‌فر، احسان نراقی، ابراهیم یزدی
 مشخصات نشر: تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه ۱۳۹۸
 مشخصات ظاهری: ۱۳۶ ص
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۵۳-۵۱۴-۶
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
 موضوع: مطهری، مرتضی، ۱۲۹۸-۱۳۵۸/ مطهری، مرتضی، ۱۲۹۹-۱۳۵۸ -- دوستان
 و آشنایان -- خاطرات/ مطهری، مرتضی، ۱۳۵۸-۱۳۲۹ -- دوستان و آشنایان
 -- مصاحبه‌ها
 رده‌بندی کنگره: BP ۷/۲۳۳
 رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۹۹۸
 شابک/ایشنان/ملی: ۵۶۷۲۱۲۱

■ مطهری، مصلح یا انقلابی

رضا مختاری اصفهانی

آماده‌سازی و تولید: ماه ترجمه و نشر کتاب پارسه

طراحی گرافیک: پرویز بیانی چاپ: سخافی: کهنمویی‌زاده

نوبت و شمارگان: چاپ اول ۱۳۹۸، ۱۱۰۰ نسخه

همه حقوق چاپ و نشر برای بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه محفوظ است.

هرگونه اقتباس از این اثر، منوط به دریافت اجازه کتبی از ناشر است.

بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه

تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، خیابان شهدای ژاندارمری شرقی، پلاک ۷۴،

طبقه سوم، تلفن، ۶۶۴۷۷۴۰۵

www.parsehbook.com / info@parsehbook.com

@ketabeparseh

فهرست

۹	مقدمه
۱۳	عزت الله سبحانی
۳۵	عبدالمجید معارف حواری
۶۱	علی اکبر معین فر
۹۹	احسان نراقی
۱۱۳	ابراهیم یزدی

مقدمه

مرحوم مطهری در حوزه علوم دینی، به عنوان فقیه، شارح فلسفه ارسطویی - صدرایی و خطیب شناخته می‌شد. بر مبنای همین وجوه، در خارج از حوزه علوم دینی و به ویژه در حوزه سیاست، اجتماع هم اصولگرا بود، هم انقلابی و مصلح. او با آنکه خاستگاه خراسانی است، نالیده حریزه علمیه قم بود. در دوره پس از آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی، به قم آمد و شاهد حوادث پس از شهریور ۱۳۲۰ در این شهر بود. از درس آیت الله حاج آقا حسین طباطبایی بروجردی بهره‌مند شد، اما برخلاف دوست و همدرسش، شیخ حسینی منتظری، در قم اقامت نگزید. مطهری به تهران، مرکز ثقل حوادث سیاسی و اجتماعی، رهسپار شد؛ هجرتی که او را در مسیر تجربه‌های جدید قرار داد. اگرچه او امام - و در اقامت نگست، اما ارتباطش با آن بیشتر به جهت تدریس در دارالتبلیغ آیت الله سیاح ناظم شریعتمداری بود. مؤسسه دارالتبلیغ در آن زمان، مرکزی دینی با ایده‌ها و روش‌های نو بود که با مدارس سنتی دینی متفاوت می‌نمود.

مطهری در تهران با محافل و مجامعی متفاوت از قم محشور شد. در روزگار تلاطمات سیاسی و اجتماعی کشور، با جوانانی مرتبط شد که درباره حیات دینی خود سؤالاتی داشتند. مرتضی مطهری با این جوانان وارد تعامل شد. خطیب محافل و مراسمی شد که در آن‌ها گفتگو به جای تک‌گویی حاکم بود. اندیشه و نظرش در محک این تجربه صیقل خورد. هرچند در بعضی موارد بر آنچه اعتقاد داشت و می‌اندیشید، استوارتر شد. چنانچه با انتقاداتی که به نهاد روحانیت داشت و بخشی

از آن را در مقاله‌اش با عنوان «مشکل اساسی در سازمان روحانیت» در کتاب «بحثی درباره مرجعیت و روحانیت» ابراز کرد، اما در واگذاری مرجعیت فکر دینی به روشنفکران دینی یا سهیم ساختن آنان مقاومت کرد. این مقاومت به رویارویی او با مهم‌ترین نماد روشنفکری دینی، علی شریعتی، انجامید. این در حالی بود که درباره مهدی بازرگان، دیگر ستون روشنفکری دینی، نگاهی همراه و مداراجو داشت. مطهری با وجود انتقاد به کتاب «راه طی شده» اثر بازرگان، در انتقاد از شریعتی او را با خود همراه ساخت و به پیشنهاد مطهری بود که بازرگان به سمت نخست‌رئیس دولت موقت انقلاب برگزیده شد.

مطهری اما از زود از صحنه جمهوری اسلامی غایب شد. ترور او به دست گروه فرقان - که پس از تأسیسات داری علی شریعتی بود - جدالی را عیان کرد که در کوران حوادث انقلاب به فاشی سپرده شده بود. اقدامات گروه فرقان اما نشان داد آنان بیش از آنکه به شریعتی معتقد باشند، با کارگزاران انقلاب عناد دارند. گونه‌گونی قربانیان آنان خود دلالت بر این نظر است. البته گروه‌ها و افراد دیگر مرتبط با شریعتی در دهه شصت تحت تأثیر حوادث و نزاع‌های سیاسی منزوی و محبوس شدند، اما جدال اصلی را می‌توان در حزب جمهوری اسلامی جستجو کرد. این حزب که به‌طور پنهان دچار نزاع‌های داخلی و کاشانی بود، به‌مرور گرفتار دوگانه مطهری - شریعتی شد. این دوگانه سرمانده دستاویزی برای راست‌گرایان حزب بود. چه آنان کمترین نسبت را با اندیشه‌ها و مطایبی داشتند. مقصود آنکه در لوای این دوگانه‌سازی، روایات مربوط به مصهری دچار اغراض سیاسی شدند. آنچه از او گفته شد، بیش از آنکه روایتی تاریخی باشد، روایتی پسین بود. در حالی که بسیاری از سخنرانی‌ها و گفتارهای مطهری در محافل روشنفکری دینی بیان شده بود، این قرابت انکار و بخش‌هایی از زندگی او در اثبات این انکار برجسته شد. تاریخ حسینیۀ ارشاد یا ناقص روایت شد یا دچار تقطیع و تحریف گردید. نیت‌خوانی‌ها جایگزین واقع‌نگاری‌ها شد. از همین رو، در بازخوانی میراث مطهری برای جمهوری اسلامی آشفتگی و مغالطه حاکم گردید.

در پنج مصاحبه‌ای که در این کتاب آمده، سعی بر احتراز از چنین تصویرسازی است. تصویری که در پنج قاب فراهم آمده است. پنج قابی که با وجود شباهت‌هایی در برداشت‌های این افراد، حاصل نگاه و دنیای این آدم‌هاست. ثبت این روایات لازمه مستندنگاری درباره شخصیت‌های تاریخی است و ناگفته پیداست این روایات بایستی در محک روایات متعدد و منابع دیگر همچون اسناد قرار گیرند. عزت‌الله سبحانی، عبدالمجید معادیخواه، علی‌اکبر معین‌فر، احسان نراقی و ابراهیم یزدی، راویان برهه‌هایی از زندگی آیت‌الله مطهری و تجربه‌هایی از اندیشه و نگاه او در گذر زمان هستند. از تعامل مطهری با روشنفکران دینی، پایداری او در اعتقادش در بعضی مواقع و رواداری یا اصولگرایی‌اش سخن گفته‌اند. آنچه در این پنج قاب به‌طور نسبی وجود دارد، نگاه عاری از توجیه امروز با تمسک به مطهری است؛ نگاهی که در تاریخ‌نگاری ایدئولوژیک انقلاب ۵۷ غایب است. در حالی که تاریخ‌نگاری در این تصویرسازی گذشته به روایات پیشینی نیاز دارد نه روایات پسینی برای توجیه امروز.

با آنکه محور این پنج مصاحبه شخصیت آیت‌الله مطهری و مشاهدات و تجربیات این افراد از حوادث پیرامون اوست، به اقتضای خالمره‌گویی، روایات حاشیه‌ای نیز گفته شده است. این روایات هم از نکته‌ها و نکته‌هایی مهم برخوردارند که بخش‌هایی از تاریخ معاصر و انقلاب ۵۷ را در بر می‌گیرند. چهارتن از این افراد، به جز حجت‌الاسلام معادیخواه، به دیار باقی شتافته‌اند. آری رحمت الهی برای آن سفرکردگان دارم و امید که حجت‌الاسلام معادیخواه دیرحالی نباشد. با توجه به چهل سالگی فقدان آیت‌الله مرتضی مطهری، لازم است چنین قاب‌هایی را تصویر او بیشتر شود تا او را تنها در قاب‌های رسمی به نظاره ننشینیم؛ قاب‌هایی که تمام وجوه شخصیتی و فکری او را نمایندگی نمی‌کنند. باشد که چنین باد.

در پایان بر خود فرض می‌دانم از اسماعیل حسن‌زاده، مدیر بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه، و جواد ماه‌زاده، برای همراهی در انتشار این مجموعه شکر و سپاس داشته باشم. همچنین یاد و سپاس از علی ملیحی، دبیر تاریخ نشریه اندیشه پویا،

دارم که بخش‌هایی از این مصاحبه‌ها را در این نشریه به چاپ رساند و برای انتشار متن کامل آن‌ها به صورت کتاب تشویق و ترغیبم کرد. همراهی‌ها و صبوری‌های همسرم، سمیه افشاریان مقدم، و دخترم، ترنم، با وجود سن کمش نیز ناگفتنی است. امید که حاصل این همراهی‌ها برای تاریخ و فرهنگ این مرز و بوم درخور باشد.

رضا مختاری اصفهانی

اسفند ۱۳۹۷